

Semnan University

Journal of Applied Arts

Journal homepage: <http://aaj.semnan.ac.ir>

ISSN: 2821-0670

Scientific– Research Article

Research and Analysis of Bird Motif in Aqkand Pottery

Atefe Fazel ¹ (Corresponding Author), Abolfazl Abdollahifard ²

¹ Assistance Professor, Faculty of Islamic Handicrafts, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

² Professor, Faculty of Visual Arts, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

(Received: 12.06.2024, Revised: 09.09.2024, Accepted: 18.02.2025)

<https://doi.org/10.22075/aaj.2025.34430.1255>

Abstract

The importance of the presence of birds in human life, the use of birds on pottery has been widely used throughout the history of pottery, which represent symbolic concepts such as happiness and victory, prosperity, flight, blessing, awakening and fertility. The motif birds in Aqkand type pottery are very important due to the variety of bird species and the observance of the principles of visual arts. Aqkand pottery is one of the most significant examples of incised pottery from the 3rd to the 8th century AH, characterized by large animal motifs in the center and plant motifs in the background, decorated with lead glazes in yellow, green, and brown colors. The purpose of the research is to study of bird motif from the perspective of composition, pattern and color in the Aqkand pottery. This study aims to answer two questions: What are the pictorial characteristics of Aghkand type pottery in the analysis of motif birds? What form, shape and color patterns does the bird motif in Aqkand type pottery have that differentiates this group from other pottery? The research method is descriptive-analytical, and the information was gathered through library research and reliable internet sources. The statistical population of the study includes 21 pieces of Aqkand pottery from the 5th and 6th centuries AH, which are decorated. The findings of the research indicate that the birds are drawn in a simple and plant and geometric motifs have had an important effect on the composition, form and patterning of these birds. Also, repeating patterns in the way of drawing a bird motif, such as the angle of the face, the plant motifs in the middle of the bird's body, the direction of the bird's head and body and moving legs, the use of variety of lines, are visual features.

Keywords: Bird Motif, Aqkand Type Pottery, Carved Pottery, Sgraffito Pottery.

1- Email: a.fazel@tabriziau.ac.ir

2- Email: a.abdollahifard@tabriziau.ac.ir

How to cite: Fazel, A. and Abdollahifard, A. (2025). Research and Analysis of Bird Motif in Aqkand Pottery, Journal of Applied Arts, 5(2), 51-64. Doi: 10.22075/aaj.2025.34430.1255

مطالعه و تحلیل نقش پرنده در سفال نقش‌کننده نوع آقکند

عاطفه فاضل (نویسنده مسئول)^۱ابوالفضل عبداللهی‌فرد^۲^۱ استادیار، گروه هنرهای صناعی، دانشکده هنرهای صناعی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.^۲ دانشیار، گروه هنرهای تجسمی، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۳/۲۳، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۱۹، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۱۱/۳۰)

<https://doi.org/10.22075/aaj.2025.34430.1255>

چکیده

به دلیل اهمیت حضور پرندگان در زندگی انسان‌ها، استفاده از نقش پرنده بر روی سفالینه‌ها در طول تاریخ سفال بسیار پرکاربرد بوده‌است، که نمایانگر مفاهیمی نمادین از جمله سعادت و پیروزی، آبادی، آبادانی، پرواز، برکت، بیداری، باروری و حاصل‌خیزی است. نقش پرنده در سفال نوع آقکند به دلیل تنوع گونه‌های پرندگان و رعایت اصول مبانی هنرهای تجسمی در نقش‌پردازی از اهمیت به سزایی برخوردار است. سفال نوع آقکند یکی از مهم‌ترین نمونه‌های سفال از گروه «سفال نقش‌کننده» و مربوط به حدود قرن سوم تا هشتم هجری است که با نقوش درشت جانوری در مرکز و نقش گیاهی در پس‌زمینه و با لعاب‌های سربی به رنگ‌های زرد، سبز و قهوه‌ای تزیین شده‌اند. هدف از پژوهش مطالعه نقش پرنده از منظر ترکیب‌بندی، نقش و رنگ در سفال نوع آقکند است. در همین راستا به دو سؤال اصلی می‌پردازد؛ ویژگی‌های بارز تصویری سفال نوع آقکند در تحلیل نقش پرنده چگونه است؟ نقش پرنده در سفال نوع آقکند دارای چه الگوهای فرمی، نقشی و رنگی است که سبب تمایز این گروه از دیگر سفالینه‌ها شده‌است؟

روش این تحقیق، توصیفی-تحلیلی است و شیوه‌ی گردآوری اطلاعات به صورت اسنادی و با مراجعه به وبگاه‌های معتبر اینترنتی غنی‌تر شده‌است. جامعه آماری پژوهش به صورت هدفمند از تعداد ۲۱ عدد سفالینه‌های نوع آقکند با نقش پرنده و مربوط به قرون پنجم و ششم هجری انتخاب شده‌است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است، پرندگان به صورت ساده و خلاصه ترسیم شده‌اند و نقوش گیاهی و هندسی تأثیر به‌سزایی در نوع ترکیب‌بندی، فرم و نقش‌پردازی این پرندگان داشته‌است. هم‌چنین الگوهای تکرارشونده در نحوه ترسیم نقش پرنده مانند زاویه نیم‌رخ، نقش گیاهی در میان بدن پرنده، جهت سر و بدن پرنده و پاهای در حال حرکت، اهمیت استفاده از تنوع خطوط جهت نمایش پرها، از جمله ویژگی‌های بارز بصری در تحلیل نقوش است.

واژه‌های کلیدی: نقش پرنده، سفال نوع آقکند، سفال نقش‌کننده، سفال اسگرافیتو.

1- Email: a.fazel@tabriziau.ac.ir2- Email: a.abdollahifard@tabriziau.ac.ir

شیوه ارجاع به این مقاله: فاضل، عاطفه و عبداللهی‌فرد، ابوالفضل. (۱۴۰۴). مطالعه و تحلیل نقش پرنده در سفال

نقش‌کننده نوع آقکند، نشریه هنرهای کاربردی، ۵(۲)، ۶۴-۵۱. Doi: 10.22075/aaj.2025.34430.1255

سفال نوع آقکند یکی از مهم‌ترین گروه سفالینه‌های نقش‌کنده در دوران اسلامی است. تحقیقات نشان می‌دهد، «سفال نقش‌کنده» در مناطق شمال غربی ایران از قرن ۲ هجری (۸ میلادی) با تولید سفال‌های بدون لعاب آغاز شده‌است. در قرن‌های ۴ تا ۶ هجری (۱۰ تا ۱۲ میلادی)، سفال نقش‌کنده به نوعی سفال لعابدار تحول یافت و در قرن‌های ۷ و ۸ هجری (۱۴ و ۱۵ میلادی)، سفال نقش‌کنده به سفال آقکند با تزئینات هندسی و گیاهی و لعاب‌های رنگی تبدیل شد (فاضل و رازانی، ۱۴۰۲: ۶). تکنیک نقش‌کنده به اشکال مختلفی در دوره‌های تاریخی بسط داده شد، این شیوه از ایجاد حکاکی خطوط باریک بر روی سطح گل نیمه خشک آغاز شد و با تراشیدن گلابه سفید از سطح بدنه رس قرمز به اوج خود رسید. سفال نوع آقکند، ابتدا با گلابه سفیدی پوشش داده می‌شود سپس طرح مورد نظر تراشیده شده و بعد از یک مرحله پخت بدنه، لعاب‌ها به رنگ‌های زرد، سبز و قهوه‌ای اعمال می‌شوند. در نهایت، سطح برجسته‌ای با ظرافت و پیچیدگی‌های خاص ایجاد می‌شود که در قسمت خطوط مرزی و کناری نقوش، از قسمت گلابه برداشته شده و طرحی قلم‌زده را تداعی می‌کند، این ویژگی سبب می‌شود پس از پخت ظرف در کوره و در مرحله لعاب‌گذاری قسمت خطوط کنده‌کاری شده کمی تیره‌تر و سبب جداسازی رنگ‌های مختلف از یکدیگر می‌شود، همچنین لعاب نقش مرکزی و اصلی کمی روشن‌تر و نوعی مرزبندی در اطراف نقش ایجاد می‌شود. بر طبق نمونه‌های به‌دست‌آمده بیشتر تزئینات نمایشی از نقوش حیوانات و پرندگان بزرگ و خاص با اسلیمی‌های پیچیده در پس‌زمینه است همچنین در بعضی ظروف سفالی از خط در کنار تزئینات حیوانی، گیاهی، هندسی و اسلیمی استفاده شده و نیز در چند مورد تزئینات تنها با نقوش هندسی انجام شده‌است.

نظر به اینکه مطالعاتی در حوزه سفال نقش‌کنده صورت گرفته اما کمتر به سفال نوع آقکند و نقوش آن توجه شده لذا ضرورت داشت در پژوهشی مستقل به

بررسی نقش پرنده در این گروه سفالینه پرداخته شود. بر همین اساس، هدف اصلی پژوهش مطالعه نقش پرنده از منظر ترکیب‌بندی، نقش و رنگ در سفال نوع آقکند است. در این راستا تعداد ۲۱ عدد سفال نوع آقکند با نقش پرنده به صورت نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شد و مورد مطالعه توصیفی و تحلیلی قرار گرفت. انتخاب عنوان برای نقوش پرندگان به‌دلیل عدم دسترسی به اطلاعات دقیقی از نام پرندگان و ترسیم نقوش به صورت تجریدی، در مواردی صورت نگرفته فقط در برخی موارد مانند نقش خروس و نقش کبوتر که فرم منقار، بال‌ها، پرها و پاها با نمونه واقعی مشابهت دارد، نام‌گذاری شده‌است.

پیشینه پژوهش

تحقیقات بسیاری در زمینه گونه‌های «سفال نقش‌کنده» موسوم به «سفال اسگرافیتو»، «سفال شاملووه»، «گبری» و «گروس» صورت گرفته‌است. هر کدام به نحوی کوتاه و خلاصه به این گروه سفالینه‌ها از نظر تاریخی، محل رواج و اکتشاف، نوع تولید و نحوه ساخت اشاره کرده‌اند اما در کمتر پژوهشی به طور جداگانه و مفصل به سفال نقش‌کنده نوع آقکند پرداخته شده‌است.

به لحاظ زمان تاریخی، کهن‌ترین نمونه‌های ظروف سفال نقش‌کنده از چین و مصر و از سده‌های پنجم تا هفتم میلادی تاریخ گذاری شده‌اند (Lane, 1937-8: 49; Fehervari, 2000: 34). در سرزمین‌های اسلامی، نمونه‌های اولیه سفال نقش‌کنده از کاوش‌های سامرا به‌دست‌آمد (Sarre, 1925: 71-72). با گسترش کاوش در محوطه‌های اسلامی سراسر جهان اسلام و کشف قطعات زیادی از این نوع معلوم شد که تقریباً تمامی محوطه‌های تاریخی مربوط به سده‌های ۳ تا ۸ هـ ق دارای قطعات و نمونه‌های گونه‌ی نقش‌کنده هستند. اما آن چه در این جا مد نظر پژوهش حاضر قرار می‌گیرد، بررسی سفال نقش‌کنده بر روی گلابه سفید و به خصوص سفال موسوم به نوع آقکند است. در بیشتر منابع از سفال نوع آقکند به-عنوان گروهی از سفال نقش‌کنده نام برده شده و تنها به ذکر تاریخ و در محدود مواردی به معرفی یک یا دو

نمونه اکتفاء شده‌است، لذا هیچ پژوهش مستقلی در این رابطه صورت نگرفته‌است. مهدی بهرامی، در کتاب «صنایع ایران» (۱۳۲۷)، این‌گونه ظروف لعاب‌دار نقش‌کننده را مربوط به زنجان دانسته و اظهار داشته که بیشتر در نواحی یاسکند و آفکند به‌دست آمده و به همین نام شهرت یافته‌است. محمدیوسف کیانی در کتاب «سفال ایرانی، بررسی سفالینه‌های ایرانی مجموعه نخست‌وزیری» (۱۳۵۷)، گروهی از سفالینه عصر سامانی را سفال نقش‌کننده معرفی و به چهار گروه تقسیم کرده‌است، الف) ظروف نقش‌کننده معروف به گبری یا شاملوه ب) ظروف با نقش‌کننده معروف به آمل ج) ظروف با نقش‌کننده و لعاب پاشیده د) ظروف معروف به نوع آفکند. در منابعی مانند، فائق توحیدی در کتاب «فن و هنر سفالگری» (۱۳۷۸) و سیف‌الله کامبخش‌فرد در کتاب «سفال و سفال‌گری در ایران» (۱۳۸۳)، آرتورلین در کتاب «سفال اوایل اسلامی» (۱۹۶۵)، فهرواری در کتاب «سرامیک‌های جهان اسلام» (۲۰۰۰)، این گروه سفالینه را مربوط به قرون چهارم و پنجم هجری می‌دانند. اما در برخی منابع دیگر مانند، ارنست گروهی در مجموعه کتاب‌های «سفال اسلامی» (۱۳۸۴)، ارنست کونل در کتاب «سفال‌های تاریخ‌دار ایرانی» (۱۹۲۴) و موریس اسون دیموند، در کتاب «راهنمای صنایع اسلامی» (۱۳۸۷)، این گروه سفالینه را مربوط به قرن ششم هجری معرفی کرده‌اند.

از جمله مطالعات دیگر در این زمینه می‌توان به این پژوهش‌ها اشاره کرد؛ فاضل و محمدزاده (۱۳۹۰)، در پژوهشی با عنوان «معرفی و بررسی سفال نوع آفکند» به مطالعه سفال نقش‌کننده نوع آفکند در بازه زمانی قرن چهارم هجری تا آغاز حمله‌ی مغول که در حوزه‌ی فرهنگی غرب و شمال‌غرب ایران فعال بوده- است، پرداخته‌اند. فاضل و تیموری در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه نقش خروس بر سفال نوع آفکند» (۱۳۹۳)، به اهمیت نقش خروس و معنای نمادین آن در سفال نوع آفکند اشاره کرده‌اند. شاطری، لاله و چوبک در مقاله‌ای با عنوان «بازنگری در طبقه‌بندی و تاریخ‌گذاری سفال گونه‌ی نقش‌کننده در گلابه

(اسگرافیتو) در ایران دوره‌ی اسلامی» (۱۳۸۹)، به طبقه‌بندی این گونه سفال با در نظر گرفتن ویژگی‌های فنی و تزئینی پرداخته‌اند و معتقدند این گونه سفال تا دوره صفویه در ایران تولید می‌شده‌است. کاظم‌پور در مقاله‌ای با عنوان «سفال آفکند و گروس در کاوش‌ها و بررسی‌های اخیر شمال غرب ایران» (۲۰۲۳)، از نظر مطالعات باستان‌شناسی در جنوب شمال غرب ایران، مقادیر نسبی سفال‌های نوع اسگرافیتو را به چهار گروه سفال ساده، نوع گروس، نوع اسگرافیتو پاشیده و نوع آفکند تقسیم می‌کند. اگر چه بیشتر تحقیقات درباره این موضوع تقسیم‌بندی- های تاریخی است اما محدود بررسی‌هایی با هدف مطالعه مشخص و دقیق بر روی نقوش صورت گرفته‌است. لذا تمایز پژوهش حاضر با دیگر تحقیقات، مطالعه و تحلیل نقش پرزده در سفال نوع آفکند از منظر ترکیب‌بندی، نقوش و رنگ است.

روش پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی و تحلیلی است و شیوه گردآوری اطلاعات به صورت اسنادی و با مراجعه به وبگاه‌های معتبر اینترنتی غنی‌تر شده‌است. جامعه آماری پژوهش به صورت هدفمند از تعداد ۲۱ عدد سفالینه‌های نوع آفکند مربوط به قرون پنجم و ششم هجری انتخاب شده‌است که مزین به نقش پرزده هستند.

موقعیت جغرافیایی و تاریخ سفال نوع آفکند

آرتورلین، آفکند را منطقه‌ای در ۱۲۵ مایلی (۲۰۰ کیلومتری) جنوب شرقی تبریز معرفی کرده‌است که هم محدوده جغرافیایی تخت سلیمان و هم زنجان را شامل می‌شود (lane, 1965: 25). آن‌چه در این‌جا مورد بحث قرار می‌گیرد، سفال منسوب به این منطقه است، که به درستی جای ساخت آن معلوم نیست، چونانکه بسیاری با نام زنجان نیز نامیده‌اند، شاید به آن دلیل که نمونه‌های اولیه از این محل به بازار آورده شده‌است، اما گروه بزرگی از نمونه‌های سفالی از روستایی به نام آفکند پیدا شده که بین زنجان و تبریز قرار دارد. مورگان (۱۳۸۴) ظروف نوع آفکند را از جمله سبک‌های محلی تولید سفال با شیوه اسگرافیتو

انجام می‌شود و در نهایت لعاب سربی شفافی همه‌ی بدنه‌ی ظرف را می‌پوشاند که سبب یکدستی و تالو کار می‌شود.

شکل و فرم ساخت این ظروف سفالی بیشتر شامل بشقاب‌ها، سینی‌های بزرگ، ظروف دهانه باز و بشقاب‌هایی با لبه‌ی پهن هستند که عموماً با نقش پرندگان و حیوانات در ترکیب با نقوش گیاهی پیچان به رنگ‌های زرد، قهوه‌ای و سبز مصور شده‌اند.

مطالعه توصیفی نمونه‌های سفال نوع آقکند با

نقش پرنده

نقش واحد و درشت پرنده در میان طرح‌های گیاهی، برآمده از ذهن خلاق سفالگر، از نقوش غالب و رایج در مجموعه سفال نوع آقکند است. این میل به آفرینش هنری با ترکیب چند عنصر بصری مانند نقوش جانوری، نقوش گیاهی و نقوش هندسی در ترکیب‌بندی منسجم و کادرهای مختلف با خلق نقوشی بی‌بدیل نمود پیدا کرده‌است.

بخش زیادی از داده‌های این نوشتار از طریق مطالعه‌ی نمونه‌های سفال نقش‌کنده آقکند با نقش پرنده و مطالعه‌ی تصاویر به‌دست آمده‌است. در بررسی‌های صورت گرفته در رابطه با سفال نوع آقکند تعداد ۶۲ نمونه تصویر سفالینه از مجموعه کتاب‌های سفال ایرانی و غیر ایرانی و از موزه‌های معتبر دنیا مانند موزه ویکتوریا و آلبرت، موزه متروپولیتن، موزه بروکلین و مجموعه کریستی به‌دست آمده که ۲۱ عدد آن مزین به نقوش پرندگان است. در نمونه‌های سفال نوع آقکند، الگوهای ثابت و تکرارشونده‌ای از فرم ساخت ظرف، تکنیک ساخت، رنگ‌گذاری و لعاب مشخص شد. لذا به دلیل پرهیز از تکرار مطالب و خلاصه کردن مباحث توصیفی، جدولی بدین منظور طراحی شده است. جدول (۱) و جدول (۲) علاوه بر معرفی نمونه‌ها، به بررسی ویژگی‌های توصیفی سفال نوع آقکند می‌پردازد.

در شمال غرب ایران دانسته‌است (مورگان، ۱۳۸۴: ۱۰۳). آشنایدر معتقد است منشأ این نوع ظروف را باید در آذربایجان جستجو کرد (Schnyder, 1979: 609). علارغم نظرات مختلف محققان در ارتباط با محل کشف این گونه سفال با توجه به وجود ویژگی‌های مشترک در تکنیک ساخت، لعاب و نقوش، لذا این گروه سفالینه با نام سفال نوع آقکند بررسی خواهد شد.

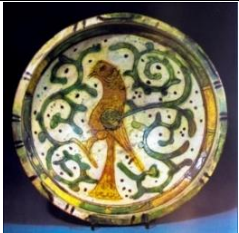
در طبقه‌بندی تاریخی این گونه سفالینه نظرات متفاوتی ارائه شده‌است، برخی آن‌ها را زیر مجموعه سفال‌های وره سامانی قرار داده‌اند (کیانی و کریمی، ۱۳۶۴: ۱۷) و برخی دیگر ظروف آقکند را به همراه نوع آمل در ردیف سفال نقش‌کنده منقوش رنگی زیر لعاب شفاف طبقه‌بندی کرده‌اند (گروبه، ۱۳۸۴: ۱۰۱). با استناد به نظر بسیاری از باستان‌شناسان هم‌چون مهدی بهرامی، محمدیوسف کیانی (۱۳۵۷)، فائق توحیدی (۱۳۷۸)، سیف‌الله کامبخش‌فرد (۱۳۸۳)، آرتورلین (۱۹۳۷)، گزافهروری (۲۰۰۰)، ریچارد اتینگهاوزن، ارنست گروبه (۱۳۸۴)، م.راجرز (۱۳۷۴)، پوپ (۱۳۸۷) و چارلز ویلکینسن (۱۹۶۳)، سفال نقش‌کنده از نوع آقکند سیر تحول و تطور خود را از قرن ۳ تا قرن ۸ هجری در ایران سپری کرده‌است.

به لحاظ تکنیک ساخت، این گروه سفالینه با بدنه گل رسی ساخته شده و انگوبی سفید بر روی آن پوشیده شده‌است، نقوش بیشتر شامل پرندگان و حیوانات درشت نقش در میان گیاهان و زمینه‌ای پر کار، بر بستر ظرف دیده می‌شود، که در قسمت خطوط مرزی و کناری نقوش، از قسمت انگوب برداشته شده و در نهایت طرحی قلمزده را تداعی می‌کند، این ویژگی سبب می‌شود پس از پخت ظرف در کوره و در مرحله لعاب‌گذاری قسمت خطوط کنده‌کاری شده کمی تیره‌تر و سبب جداسازی رنگ‌های مختلف از یکدیگر شود. همچنین لعاب نقش مرکزی و اصلی کمی روشن‌تر و نوعی مرزبندی در اطراف نقش ایجاد می‌شود. پس از پخت بدنه‌ی رسی و انگوب در کوره، لعاب‌گذاری با رنگ‌های مختلف در قسمت‌های نقوش انجام می‌شود و در نهایت لعاب سربی شفافی همه‌ی

جدول ۱- بررسی نمونه‌های مطالعاتی براساس ویژگی‌های توصیفی، مشخصات، فرم ظرف و رنگ لعاب‌ها، منبع: (نگارندگان)

ردیف	تصویر	منبع	ردیف	تصویر	منبع	ردیف	تصویر	منبع
تصویر شماره ۱		(Fehrevani, 2000 : 89)	تصویر شماره ۲		(پوپ، ۱۳۸۷: ۴۰۷)	تصویر شماره ۳		(URL: 1)
مشخصات	ارتفاع ۹ و قطر دهانه ۲۸ سانتی‌متر، قرن پنجم و ششم هجری، نگهداری کلکسیون درموزه دولتی برلین.		مشخصات	قطر دهانه ۲۸ سانتی‌متر، قرن پنجم هجری.		مشخصات	قطر دهانه ۳۰ سانتی‌متر، ارتفاع ۱۳ سانتی‌متر، قرن ششم هجری، نگهداری موزه هنرهای زیبای بوستن.	
فرم ظرف	کاسه بزرگ با کناره‌های عمودی و لبه‌های برگشته.		فرم ظرف	کاسه‌ای بزرگ با لبه‌های برگشته مسطح.		فرم ظرف	ظرف بزرگ با لبه عمودی و برگشته.	
رنگ‌لعاب	با لعاب‌ها به رنگ زرد مایل به اکر، قهوه‌ای و سبز.		رنگ‌لعاب	لعاب‌ها به رنگ زرد اکر، قهوه‌ای تیره، سبز و زرد.		رنگ‌لعاب	لعاب‌ها به رنگ زرد مایل به قهوه‌ای، قهوه‌ای و رنگ سبز.	
تصویر شماره ۴		(پوپ، ۱۳۸۷: ۴۰۹)	تصویر شماره ۵		(پوپ، ۱۳۸۷: ۴۰)	تصویر شماره ۶		(کرویه، ۱۳۸۴: ۱۱۱)
مشخصات	قطر ۲۸ سانتی‌متر، قرن پنجم و ششم هجری، نگهداری در مجموعه شارل ژیله		مشخصات	دهانه ۲۵/۵ سانتی‌متر، قرن پنجم هجری، نگهداری در موزه ویکتوریا و آلبرت		مشخصات	قطر دهانه ۳۵/۵ سانتی‌متر، ارتفاع ۱۲/۴ سانتی‌متر، قطر پایه ۱/۳ سانتی‌متر، قرن ششم هجری.	
فرم ظرف	کاسه سفالی با دهانه باز و لبه‌های برگشته		فرم ظرف	کاسه سفالی با لبه‌های برگشته		فرم ظرف	کاسه سفالی با دهانه باز و لبه‌های برگشته	
رنگ‌لعاب	لعاب‌ها به رنگ زرد اکر، قهوه‌ای تیره، سبز و زرد		رنگ‌لعاب	لعاب‌ها به رنگ زرد، قهوه‌ای و رنگ سبز		رنگ‌لعاب	لعاب‌ها به رنگ زرد، قهوه‌ای و رنگ سبز	
تصویر شماره ۷		(کرویه، ۱۳۸۴: ۱۱۳)	تصویر شماره ۸		(نگارندگان)	تصویر شماره ۹		(نگارندگان)
مشخصات	دهانه ۲۶/۶ سانتی‌متر و ارتفاع ۱۰ سانتی‌متر، قرن ششم هجری		مشخصات	قطر دهانه ۳۶ سانتی‌متر، ارتفاع ۱۲ سانتی‌متر، قرن پنجم هجری، نگهداری موزه رضا عباسی		مشخصات	قطر دهانه ۳۱ سانتی‌متر، ارتفاع ۱۲ سانتی‌متر، قرن پنجم هجری، نگهداری موزه رضا عباسی	
فرم ظرف	کاسه سفالی با دهانه باز و لبه‌های برگشته عمودی		فرم ظرف	کاسه سفالی با دهانه باز و لبه‌های برگشته مسطح		فرم ظرف	کاسه سفالی با دهانه باز و لبه‌های برگشته مسطح	
رنگ‌لعاب	لعاب‌ها به رنگ زرد اکر، قهوه‌ای تیره و سبز		رنگ‌لعاب	لعاب به رنگ‌های زرد مایل به قهوه‌ای (اکر)، قهوه‌ای و سبز		رنگ‌لعاب	لعاب به رنگ‌های زرد مایل به قهوه‌ای (اکر)، قهوه‌ای و سبز	
تصویر شماره ۱۰		(URL: 2)	تصویر شماره ۱۱		(URL: 3)	تصویر شماره ۱۲		(URL: 4)
مشخصات	قرن ششم هجری		مشخصات	قرن ششم هجری، نگهداری موزه هنر عالی آتلانتا		مشخصات	قرن ششم و هفتم هجری، نگهداری مجموعه الصباح کویت	
فرم ظرف	کاسه سفالی با دهانه باز و لبه‌های برگشته عمودی		فرم ظرف	کاسه سفالی با دهانه باز و لبه‌های برگشته عمودی		فرم ظرف	کاسه سفالی با دهانه باز و لبه‌های برگشته عمودی	
رنگ‌لعاب	لعاب به رنگ سبز و زرد مایل به اکر و قهوه‌ای		رنگ‌لعاب	لعاب‌ها به رنگ زرد اکر، قهوه‌ای تیره و سبز		رنگ‌لعاب	لعاب‌ها به رنگ زرد اکر، قهوه‌ای تیره، سبز و زرد	

جدول ۲- بررسی نمونه‌های مطالعاتی بر اساس ویژگی‌های توصیفی، مشخصات، فرم ظرف و رنگ لعاب‌ها. منبع: (نگارندگان)

تصویر شماره ۱۳		(URL: 5)	تصویر شماره ۱۴		(URL: 6)	تصویر شماره ۱۵		(نگارندگان)
مشخصات	قطر دهانه ۲۸/۵ سانتی‌متر، قرن ششم و هفتم هجری، نگهداری مجموعه فرانسوا و کلود بورلیه		قرن ششم هجری، نگهداری مجموعه ساتییز		قرن ششم هجری، نگهداری موزه رضا عباسی			
فرم ظرف	ظرف به صورت دهانه باز و لبه‌های عمودی و برگشته		دیس یا بشقاب با لبه‌های برگشته و عمودی		دیس یا بشقاب نسبتاً بزرگی با لبه‌های برگشته			
رنگ‌لعاب	لعاب‌ها به رنگ زرد اکر، قهوه‌ای تیره، سبز		لعاب‌ها به رنگ زرد، قهوه‌ای تیره، سبز تیره و سبز روشن		لعاب‌ها به رنگ زرد اکر، قهوه‌ای تیره، سبز و زرد			
تصویر شماره ۱۶		(پوپ، ۱۳۸۷: ۶۷-۶۸; Grobe, 1976: 89)	تصویر شماره ۱۷		(R.Koechin, G.mignon, 1987: 46)	تصویر شماره ۱۸		(URL: 7)
مشخصات	قطر ۳۲/۵ سانتی متر، قرن پنجم هجری، در مالکیت کلکبان در موزه ویکتوریا آلبرت		قطر دهانه ۲۵/۵ سانتی‌متر، قرن پنجم هجری، نگهداری در paris „rene pottier coll		قطر دهانه ۳۰ سانتی‌متر، قرن ششم هجری، نگهداری در گالری کریستی			
فرم ظرف	ظرف بزرگ با کناره‌های عمودی و لبه برگشته مسطح		ظرف سفالی با لبه برگشته مسطح و عمودی		ظرف بزرگ با لبه برگشته مسطح و عمودی			
رنگ‌لعاب	رنگ‌های قهوه‌ای مایل به زرد، قهوه‌ای تیره و سبز		لعاب مصرفی به رنگ‌های سبز، قهوه‌ای و قهوه‌ای تیره		لعاب‌ها به رنگ زرد، قهوه‌ای تیره، سیاه و سبز			
تصویر شماره ۱۹		(Watson, 2004: 230)	تصویر شماره ۲۰		(URL: 8)	تصویر شماره ۲۱		(Fehervavi, 2000: 40; URL: 9)
مشخصات	قطر دهانه ۳۵،۴ سانتی‌متر، ارتفاع ۱۰ سانتی متر، قرن ششم و هفتم هجری، گالری الصباح کویت		قطر دهانه ۲۲ سانتی‌متر، قرن ششم و هفتم هجری		قطر دهانه ۱۸/۴ سانتی‌متر، ارتفاع ۷ سانتی‌متر، قرن ششم و هفتم هجری، نگهداری در موزه اشمولین			
فرم ظرف	ظرف دهانه باز با لبه برگشته و عمودی		فرم ظرف با لبه برگشته و دهانه باز		کاسه با لبه‌های برگشته			
رنگ‌لعاب	رنگ‌های قهوه‌ای مایل به زرد، قهوه‌ای تیره، سبز		لعاب به رنگ‌های قهوه‌ای تیره و سبز		لعاب به رنگ‌های سبز، قهوه‌ای، زرد و آکر			

همانطور که در اطلاعات جدول نیز ملاحظه می‌شود، فرم و شکل ساخت ظروف تقریباً در تمامی موارد به صورت تکرارشونده‌ای، کاسه و بشقاب با لبه تخت عمودی و برگشته است. رنگ‌های این نوع سفالینه مجموعی از رنگ سبز، زرد، عسلی، اکری، قهوه‌ای روشن تا تیره و در برخی موارد سیاه و آبی لاجوردی است. پایه لعاب مصرفی در رنگ‌های سفالینه‌های نوع آفکند، لعاب سربی است که ترکیبی از سرب (لیتارژ یا سرنج) و شیشه (کوارتز، سیلیس) را شامل می‌شود. این پایه لعاب سربی در ترکیب با اکسید آهن به ترتیب از رنگ زرد، عسلی، قرمز قهوه‌ای، قرمز شرابی و نهایتاً به رنگ قهوه‌ای تیره، بر اساس تغییر میزان (کم یا زیاد بودن) ماده‌ی رنگ‌دهنده تغییر می‌کند. در ترکیب با اکسید مس از سبز روشن تا سبز تیره حاصل می‌شود. در ترکیب با اکسید منگنز رنگ ارغوانی، قهوه‌ای تیره تا سیاه و در ترکیب با اکسید کبالت رنگ لاجوردی به دست می‌آید.

تحلیل نمونه‌های مطالعاتی از منظر ترکیب‌بندی

ترکیب‌بندی در یک اثر سبب ایجاد وحدت و تناسب بین بخش‌های مختلف اثر شده و جایگاه اجزای اثر را تنظیم می‌کند. نمونه‌های مطالعاتی در سفال نوع آفکند در قالب فرم کاسه یا بشقاب ساخته شده‌اند، لذا از یک کادر دایره و ترکیب‌بندی دایره‌ای تبعیت می‌کنند. ترکیب‌بندی نقوش به صورت یک کل منسجم در یک یا چند کادر دایره قرار گرفته‌است. با توجه به آنالیز خطی نمونه‌ها، این مجموعه در دو گروه؛ ترکیب‌بندی منتشر و ترکیب‌بندی مرکزی با دوایر متحدالمرکز طبقه‌بندی می‌شود. جدول (۳) این دو گروه را نشان می‌دهد. در ترکیب‌بندی منتشر، عناصر بصری به گونه‌ای پویا، مستمر و گسترده در ترکیب قرار می‌گیرند، از این نوع ترکیب در نگاره‌های سنتی و گل و مرغ می‌توان نام برد. نمونه‌هایی که در این گروه طبقه‌بندی شده‌اند، دارای یک یا دو کادر باریک در لبه‌ها هستند و متن اصلی ظرف پوشیده از طرح پراکنده و گسترده از نقوش پرنده و نقوش گیاهی است. نمونه‌هایی که در گروه ترکیب‌بندی مرکزی با دوایر متحدالمرکز قرار گرفته‌اند، دارای چند کادر یا

یک کادر قطور بوده و یا چندین کادر دایره به صورت متحدالمرکز در حاشیه قرار گرفته، سپس در کادر مرکزی ترکیبی از نقش پرنده و نقوش گیاهی طراحی شده‌است.

در تمامی نمونه‌ها موارد زیر به صورت الگوهای تکرارشونده‌ای دیده می‌شود. قسمت مرکزی ظرف با نقوش پرنده، نقوش گیاهی و هندسی به صورت هماهنگ ترکیب‌بندی شده‌است. توزیع متناسبی از نقوش گیاهی و نقوش هندسی در کنار نقش درشت پرنده دیده می‌شود. حرکت و چرخش سر پرنده درون کادر با فرم دایره و نوع ترکیب‌بندی هماهنگی مناسبی دارد. از یک سو، اتصال پاها و دم پرنده به کادر جهت ایجاد ایستایی و استحکام ترکیب‌بندی شده، از سویی دیگر، قرارگیری پاها بر روی گیاهان پیچکی نمایشی از تعلیق و پویایی است. نکته قابل توجه، اهمیت قرارگیری نقوش گیاهی در پس‌زمینه ظرف و تکرار یک پیچک در میانه‌ی بدن پرنده است. همچنین استفاده از نقوش هندسی در زمینه و نقاط تک و سه‌تایی پراکنده در بین نقوش گیاهی سبب ایجاد هماهنگی در فضای مثبت و منفی شده‌است.

تحلیل نمونه‌های مطالعاتی از منظر نقوش پرنده،

نقوش گیاهی و هندسی

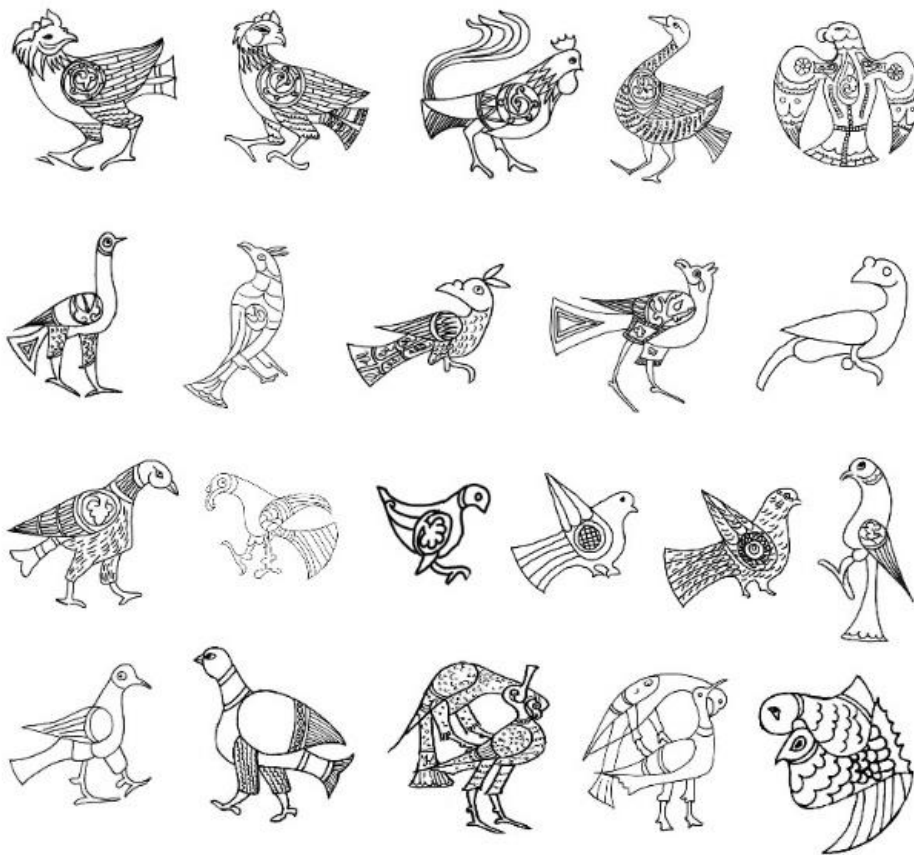
نقوش سفال نوع آفکند با توجه به ویژگی‌های بصری به دو گروه تقسیم می‌شود؛ الف) عناصر شمایی، که به دو گروه نقوش جانوری مانند نقش حیوانات، نقش پرندگان، حیوانات ترکیبی، نقش انسان و گروه نقوش گیاهی دسته‌بندی می‌شود. ب) عناصر هندسی، مانند نقوش مثلث، دایره، نقطه و لوزی. با توجه به طبقه‌بندی انجام شده، پژوهش حاضر به تحلیل نقوش پرنده، نقوش گیاهی و نقوش هندسی در این مجموعه سفالینه می‌پردازد.

نقوش پرنده

در راستای پاسخ به سؤالات پژوهش و تحلیل نقش پرنده در سفال نوع آفکند، نقش پرندگان از بستر نقوش گیاهی و هندسی در کادر دایره ظرف جدا شده و در تصویر (۲۲) طبقه‌بندی شده‌است.

جدول ۳- طبقه‌بندی نمونه‌های مطالعاتی از منظر ترکیب‌بندی. منبع: (نگارندگان)

ترکیب‌بندی منتشر	طبقه‌بندی نمونه‌ها براساس ترکیب‌بندی			
دارای یک یا دو کادر باریک در لبه‌ها و متن اصلی ظرف پوشیده از طرح پراکنده و گسترده از نقوش پرنده و نقوش گیاهی است.				۱
				
				
ترکیب‌بندی مرکزی- دوایر متحدالمرکز				۲
				
نمونه‌هایی که در گروه ترکیب‌بندی مرکزی با دوایر متحدالمرکز قرار گرفته‌اند، دارای چند کادر یا یک کادر قطور بوده و یا چندین کادر دایره به صورت متحدالمرکز در حاشیه قرار گرفته، سپس در کادر مرکزی ترکیبی از نقوش پرنده و نقوش گیاهی طراحی شده‌است.				

تصویر ۲۲- نقوش پرندۀ مستخرج از نمونه‌های مطالعاتی سفال نوع آفکند. منبع: (نگارندگان)

حرکت به نمایش درآمده‌است. در واقع در تمامی نقوش، پرندگان از بهترین نما یعنی نیم‌رخ تصویر شده‌اند، به جز نقش عقاب که از فاخرترین و قدرتمندترین زاویه نشان داده شده، چرا که بدن، بال‌ها، دم و پاها از تمام‌رخ، سر و منقار از نیم‌رخ نقش شده‌است. گویی نقاش ایده‌ی این نوع تصویرگری را به جهت نگاه از زمین به آسمان نسبت به عقاب به‌دست آورده‌است. یکی دیگر از ویژگی‌های تکرارشونده در نقوش، جهت سر و نگاه پرندۀ به روبرو و در برخی موارد چرخش سر به سمت مخالف که تداعی‌کننده آگاهی و جستجوگری پرندۀ است. همچنین نمایش هر دو پا در زاویه نیم‌رخ به نوعی حرکت و جنب و جوش پرندۀ را معرفی می‌کند.

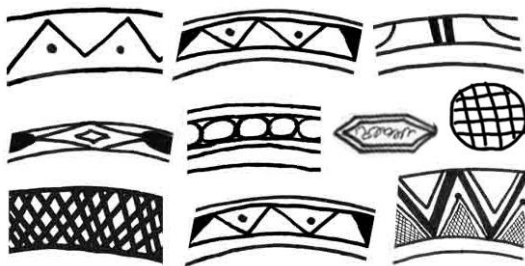
در بیشتر موارد ارتباط نقش پرندگان با زیست بوم او در قرابت نحوه تصویرگری دیده می‌شود نقوشی مانند خروس، کبوتر، اردک، عقاب و نقش شبیه درنا یا قو که بیشتر در نمونه‌ها ذکر شد. در اینجا مشاهده‌گری و مطالعه نقاش در طبیعت اهمیت می‌یابد به گونه‌ای که در سه نمونه نقش خروس، در دو مورد ویژگی‌های بصری معرف خروس خانگی و یک مورد معرف خروس جنگی است. همچنین در سه نمونه آخر می‌توان نمایشی از جفت‌گیری پرندگان در طبیعت را مشاهده کرد.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌ها در نحوه طراحی، انتخاب زیباترین و واضح‌ترین زاویه برای معرفی پرندۀ است، به صورتی که بدن، سر، بال و دم از نیم رخ و دو پا در حال

است. به گونه‌ای که نقوش گیاهی در پس‌زمینه ظرف به صورت گسترده قرار گرفته در حالی که نقش درشت یک پرندۀ بر روی پیچک‌ها ایستاده است. به علاوه نقش گیاهی کوچک‌تری در میانه‌ی بدن پرندۀ تکرار شده‌است. برای پیچک‌های گیاهی انشعاب مشخصی وجود ندارد، گاهی از کنار بدن پرندۀ و گاهی از لبه‌ی کادر دایره ظرف آغاز شده‌است. در واقع این نقوش، اسلیمی‌های ساده و طومارهای گیاهی جهت ایجاد تعادل بصری در فضای زمینه ظرف هستند که به‌طور گسترده و مناسب در فضای ترکیب‌بندی دایره پخش شده‌اند.

نقوش هندسی

نقوش هندسی بر روی سفالینه از سده‌های پیش از میلاد در مراکز مهم سفالگری رایج بوده‌است. نقوش مربع، مستطیل، دایره و چند ضلعی همه از نمونه‌های نقوش هندسی هستند که بر سفال‌های تمامی دوران سفالگری به وفور دیده می‌شود و این حکایت از آشنایی سفال‌گران با علوم ریاضی هندسی دارد (کیانی، ۱۳۸۰: ۹۵). در دوره‌های اسلامی استفاده از نقوش هندسی به اوج خود می‌رسد و تنوع طرح‌ها با نقوش هندسی بیشتر می‌شود. تصویر (۲۴) طبقه‌بندی نقوش هندسی در نمونه‌های مطالعاتی سفال نوع آق‌کند را نشان می‌دهد.

تصویر ۲۴- نقوش هندسی مستخرج از نمونه‌های مطالعاتی سفال نوع آق‌کند. منبع: (نگارندگان)

نقش هندسی تکرار شونده‌ای که در بیشتر نمونه‌ها نقش مثلث است، بر لبه‌ی ظروف در تمامی سفالینه‌ها دیده می‌شود. همچنین در این لبه گاه نقاط هم در ترکیب با نقش هندسی شرکت یافته‌اند. طرح‌های دایره‌ی متوالی، نیم‌دایره، لوزی، شش‌ضلعی، نقاط تکی

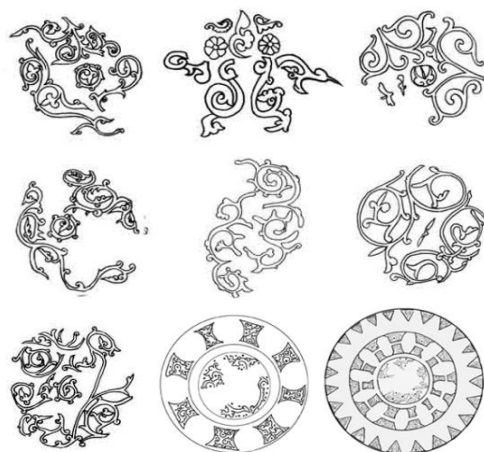
یکی از مهارت‌های نقاش استفاده وی از انواع خطوط در انواع زوایا است. وجود خطوط موازی در قسمت بال، دم و خطوط بریده‌بریده در قسمت بدن و پاها، نمایشی از پر در پرندۀ است. استفاده از خطوط منحنی در گردن پرندۀ، طرحی از طوق گردن را نشان می‌دهد.

از یک سو، اتصال پاها و دم به کادر جهت ایجاد فضایی ایستا و محکم در کادر لغزان و مدور ظرف تلاشی موفق در نمایش وقار و ایستایی پرندۀ در ترکیب‌بندی است. از سویی دیگر، قرارگیری پاها بر روی گیاهان پیچان به‌صورت معلق و آزاد، نشان‌دهندۀ تعلیق و پویایی است.

اهمیت استفاده از تنوع خطوط و نقوش مانند خطوط مستقیم، خطوط مدور و منحنی، خطوط بریده، خطوط اریب و مایل، نقطه، در ایجاد تعادل بصری مشاهده می‌شود. همچنین استفاده از نقش گیاهی و هندسی در میان بال و بدن پرندۀ، سبب ایجاد هماهنگی در ترکیب نقش پرندۀ، نقوش گیاهی و هندسی در ترکیب‌بندی ظرف شده‌است.

نقوش گیاهی

نقوش گیاهی به شکل طومارهای پیچان و اسلیمی‌های ساده بر تمامی ظروف به‌طور گسترده و منسجم پخش شده‌اند. نقوش گیاهی از متن تصویری ظرف جدا شده و در تصویر (۲۳) طبقه‌بندی شده‌است.

تصویر ۲۳- نقوش گیاهی مستخرج از نمونه‌های مطالعاتی سفال نوع آق‌کند. منبع: (نگارندگان)

و نقاط سه‌تایی، هاشورهای متقاطع و خطوط موازی از جمله نقوش هندسی در بررسی نمونه‌های مطالعاتی است.

نتیجه‌گیری

یکی از مهم‌ترین و بزرگ‌ترین گروه سفالینه‌های نقش‌کننده در دوران اسلامی سفالینه‌های منسوب به نوع آفکند است. سفال نقش‌کننده از حدود قرن ۲ و ۳ هجری (۸ میلادی) با تولید سفال‌های بدون لعاب آغاز شد، در قرن‌های ۴ تا ۶ هجری (۱۰ تا ۱۲ میلادی)، به نوعی سفال نقش‌کننده‌ی لعابدار تحول یافت و در قرن‌های ۷ و ۸ هجری (۱۴ و ۱۵ میلادی)، سفال نقش‌کننده به سفال آفکند با تزیینات هندسی و گیاهی و لعاب‌های رنگی تبدیل شد. تکنیک نقش‌کننده در مسیر تحول خود از ایجاد حکاکی خطوط باریک بر روی سطح گل نیمه‌خشک آغاز شد و با تراشیدن گلابه سفید از سطح بدنه رس قرمز به تکنیک جدیدتری دست یافت. سفالینه‌های نوع آفکند با گلابه سفیدی پوشش داده می‌شود سپس طرح مورد نظر تراشیده شده و بعد از یک مرحله پخت بدنه، لعاب‌ها به رنگ‌های زرد، سبز و قهوه‌ای اعمال می‌شوند. با توجه به جامعه آماری به‌دست‌آمده از این گروه، در بیشتر تزیینات از نقوش درشت جانوری در بین طومارهای گیاهی و پیچک‌های اسلیمی استفاده شده و در حاشیه‌ها و لبه‌ها نقوش هندسی به‌کار گرفته شده‌است.

پژوهش حاضر پس از بررسی ۲۱ نمونه به‌دست‌آمده از سفال نوع آفکند با نقش پرنده به توصیف هر نمونه از منظر تکنیک، لعاب، نقش و فرم ظرف به صورت مجزا پرداخت. سپس ویژگی‌های بارز تصویری در نقش پرنده مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج حاکی از وجود الگوهای تکرارشونده و مشخص در سفال نوع آفکند است که عبارتند از:

- استفاده از تکنیک نقش‌کننده و تراشیدن گلابه سفید جهت ایجاد نقش.
- فرم تمامی ظروف، به صورت بشقاب یا کاسه‌های دهانه باز با لبه‌ی عمودی و برگشته است.
- استفاده از لعاب‌های رنگی زرد، سبز و قهوه‌ای و لعاب

- سربی شفاف بر روی بدنه ظرف.
- استفاده از ترکیب‌بندی منتشر و ترکیب‌بندی مرکزی با دوایر متحد‌المرکز در ترکیب نقوش ظرف.
- استفاده از یک یا چندین کادر دایره در ترکیب‌بندی ظرف و توزیع متناسب نقوش گیاهی و نقوش هندسی در کنار نقش درشت پرنده.
- اتصال پاها و دم پرنده به کادر جهت ایجاد ایستایی و استحکام ترکیب‌بندی شده‌است، در حالی که حرکت هر دو پا به گونه‌ای پویایی و تحرک را به نمایش می‌گذارد. همچنین قرارگیری پاها بر روی گیاهان پیچکی نمایشی از تعلیق و پویایی است.
- استفاده از نقوش پرنده، نقوش گیاهی و نقوش هندسی در ترکیب‌بندی ظرف.
- حضور نقش پرنده واحد و درشت در مرکز ظرف.
- قرارگیری پرنده درشت نقش در بین طومارهای گیاهی و در کادر مرکزی ظرف.
- نمایش پرنده از زاویه نیم‌رخ در قسمت سر، منقار، بال، بدن و نمایش هر دو پا از نمای نیم‌رخ.
- استفاده از خطوط صاف و خطوط بریده بریده جهت نمایش پره‌های پرنده در قسمت بدن و بال و دم.
- استفاده از خطوط منحنی در قسمت گردن پرنده جهت نمایش طوق گردن.
- حرکت سر پرنده به سمت روبه‌رو و چرخش به سمت مخالف جهت ایجاد هماهنگی در ترکیب‌بندی ظرف و نمایشی از جستجوگری.
- توزیع متناسب نقوش گیاهی در متن تصویری ظرف.
- استفاده از نقش گیاهی در بین بال و بدن پرنده جهت ایجاد هماهنگی با زمینه‌ی گیاهی ظرف.
- استفاده از اسلیمی‌های ساده و طومارهای گیاهی جهت ایجاد تعادل بصری در فضای زمینه ظرف بدون انشعاب مشخص.
- نقش هندسی و مثلثی در لبه‌ی برگشته ظرف.
- استفاده از نقاط تک و سه‌تایی به صورت پراکنده در زمینه ظرف.
- استفاده از نقوش هندسی مانند؛ طرح‌های دایره‌ی متوالی، نیم دایره، لوزی، شش ضلعی، هاشورهای متقاطع و خطوط موازی.

منابع

- بهرامی، مهدی (۱۳۲۷)، *صنایع ایران*، تهران: دانشگاه تهران.
- پوپ، آرتور آپم (۱۳۸۷)، *سیری در هنر ایران*، تهران: علمی و فرهنگی.
- توحیدی، فائق (۱۳۷۸)، *فن و هنر سفالگری*، تهران: سمت.
- دیموند، موريس اسون (۱۳۸۳)، *راهنمای صنایع اسلامی*، ترجمه عبدالله فریار، تهران: علمی و فرهنگی.
- شاطری، میترا؛ لاله، هاید؛ چوبک، حمیده (۱۳۹۸)، بازنگری در طبقه‌بندی و تاریخ‌گذاری سفال گونه‌ی نقش‌کنده در گلابه (اسگرافیتو) در ایران دوره‌ی اسلامی، *مجله پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، شماره ۲۱، دوره نهم، تابستان، ۱۳۹۸، ۱۷۳-۱۸۸.
- فاضل، عاطفه؛ محمدزاده، مهدی (۱۳۹۳)، بررسی نقوش و تکنیک ساخت سفال نقش‌کنده آق‌کند، *مجله مطالعات هنر اسلامی*، بهار و تابستان ۱۳۹۳، شماره ۲۰، ۱۶-۱۲.
- فاضل، عاطفه؛ تیموری، مرتضی (۱۳۹۳)، مطالعه نقش خروس بر سفال نوع آق‌کند، *سومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی، برلین-آلمان*، تیرماه ۱۳۹۳، ۱۲-۲.
- فاضل، عاطفه؛ رازانی، مهدی (۱۴۰۲)، بازسازی تجربی سفال نقش‌کنده معروف به نوع آق‌کند، *دو فصلنامه علمی دانش‌های بومی ایران*، دوره دهم، شماره ۲۰، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، ۳۷-۱.
- فریه، دبلیو (۱۳۷۴)، *هنرهای ایران*، ترجمه پرویز مرزبان، تهران: فروزان.
- کامبخش‌فرد، سیف‌الله (۱۳۸۳)، *سفال و سفال‌گری در ایران از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر*، تهران: ققنوس.
- کیانی، محمدیوسف (۱۳۵۷)، *سفال ایرانی بررسی سفالینه‌های ایرانی مجموعه نخست وزیری*، تهران: فرهنگ معاصر.
- کیانی، محمدیوسف؛ کریمی، فاطمه (۱۳۶۴)، *هنر سفالگری دوره‌ی اسلامی ایران*، تهران: مرکز باستان‌شناسی ایران.
- کیانی، محمدیوسف (۱۳۸۰)، *پیشینه سفال و سفال‌گری در ایران*، تهران: نسیم دانش.
- گروه، ارنست ج (۱۳۸۴)، *سفال اسلامی*، ترجمه فرناز حائری، جلد هفتم از گزیده ده جلدی مجموعه هنرهای اسلامی، گردآورنده ناصر خلیلی، تهران: کارنگ.
- ویلسن آلن، جیمز (۱۳۸۳)، *سفالگری اسلامی*، ترجمه مهناز شایسته‌فر، از مجموعه آثار هنر اسلامی، جلد ۸، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.
- هال، جیمز (۱۳۸۳)، *فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب*، ترجمه رقیه بهزادی، تهران: نشر فرهنگ معاصر.
- هیلن‌برند، رابرت (۱۳۸۶)، *هنر و معماری اسلامی*، ترجمه اردشیر اشراقی، تهران: روزنه.
- هینلز، جان‌راسل (۱۳۸۳)، *شناخت اساطیر ایران*، ترجمه باجلان فرخی، تهران: انتشارات اساطیر.
- یاحقی، محمدجعفر (۱۳۸۶)، *فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی*، تهران: فرهنگ معاصر.

References

- Allan, J., & Roberts, C. (1987), *Syria and Iran: Three studies in medieval ceramics*, Oxford University Press.
- Eravşar, O., Karpuz, H., Divarçı, İ., Kuş, A., Şimşek, F. (2014), *Büyük Selçuklu, Müzeler, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, C. 1, İstanbul: Kristal Matbaacılık San. Tic.
- Fehervari, G. (1973), *Islamic pottery: A comprehensive study based on the Barlow collection*, Faber and Faber Limited.
- Fehervari, G. (2000), *Ceramics of the Islamic world, in the Tareq Rajab museum*, London-New York: I.B. Tauris Publishers.
- J. Grube, Ernst (1976), *Islamic Pottery of the 8th to the 15th century in the keir collection*, london faber and faber limited.
- Kazempour, M. (2023), Aqkand and Garrus Ware from recent excavations and surveys in North-Western Iran, *Paper presented at Sgraffito And Champlevé in Islamic Lands (9th-14th Century) Iran, Azerbaijan And Beyond International Workshop*, Maison de l'Orient et de la Méditerranée, Lyon.
- Kuhnelt, E. (1924), *Datierte Persisch Fayencen*, *Jahrbuch der Asiatischen Kunst*, 1, 1-23.

- Lane, A. (1937-8), The Early Sgraffito Ware of the Near East, *Transaction of the Oriental ceramic society* 15: 33-54.
- Lane, A. (1965), *Early Islamic pottery of the Victoria and Albert Museum*, Faber and Faber.
- R.Koechin, G.migeon (1928), *oriental Art*, new York the Macmillan company.
- Sarre, F., (1925), *Die Keramik von Samarra*, Die Ausgrabungen von samarra 2, Berlin.
- Schnyder, R., (1979), “ *Slip painting and sgraffito in early Islamic Earthen Ware*”, In: M.Medley. ed. *Decorative techniques and styles in Asia ceramics*, London: 69-85.
- Watson, Oliver (2004), *Ceramic from Islamic lands, the al- Sabah collection, Kuwait national museum*, Thames and Hudson, London.
- Wilkinson, Charles (1963), *Iranian ceramics*, new York.: *metropolitan museum of art*.
- URL1: <https://www.mfa.org/collections/object/bowl-with-rooster-22008>
Accessed at 1402-12-10
- URL2:https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bowl_with_bird,_Aghkand_ware,_Northwestern_Iran,_Seljuk_period,_12th_or_13th_century_AD,_earthenware_with_white_slip,_painted_in_green_%26_brown_with_incised_outlines_-_Cincinnati_Art_Museum_-_DSC03984.JPG
Accessed at 1402-12-10
- URL3: <https://medium.com/high-museum-of-art/beauty-takes-flight-real-and-fantastical-birds-in-persian-art-5bb56f405eec>
Accessed at 1402-12-10
- URL4: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2010/arts-of-the-islamic-world-110223/lot.163.html?locale=en>
Accessed at 1402-12-10
- URL5: <https://www.artcurial.com/index.php/fr/lot-coupe-en-ceramique-loiseau-aghkand-12e-13e-siecle-2548-144>
Accessed at 1402-12-10
- URL6: <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2015/art-orientaliste-pf1519/lot.84.html>
Accessed at 1402-12-10
- URL7: <https://www.christies.com/lot/an-aghkand-sgraffito-pottery-dish-north-persia-2034482/?intObjectID=2034482&lid=1>
Accessed at 1402-12-10
- URL8: www.veilingweek.nl
Accessed at 1402-12-10
- URL9: www.khalili.org
Accessed at 1402-12-10